

Fórizs Sándor ny. r. dandártábornok:

A MAGYAR HATÁRŐRSÉG TISZTI ÁLLOMÁNYA 1950–1958 KÖZÖTT

DOI: [10.35926/HSZ.2023.4.8](https://doi.org/10.35926/HSZ.2023.4.8)

ÖSSZEFOGLALÓ: A publikáció a határőrség tiszti állományának helyzetét mutatja be a vizsgált időszakban. Az olvasó megismerheti az akkori létszámviszonyokat, a sorozatos átszervezések irányait és hatását, az 1956-os események következményeit, a leszereléseket és az elbocsájtásokat, az állomány pótlását. A cikk levéltári dokumentumok alapján feldolgozza a határőrség tiszti személyzeti viszonyainak 1957–58-ban történt stabilizálását.

KULCSSZAVAK: átszervezések, elbocsájtások, határőrség, határőr tisz, személyzeti munka

A SZERZŐRŐL:

Dr. Fórizs Sándor ny. rendőr dandártábornok (CSc), nyugalmazott egyetemi tanár, az NKE Rendészettudományi Doktori Iskola témavezetője (ORCID: 0000-0001-6019-3295)

BEVEZETÉS

Publikáciomban a határőrség tiszti állományának helyzetét kívánom bemutatni az 1950–1958 közötti évekre vonatkozóan.¹ Írásomhoz a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Lánglilium utcai dokumentumgyűjteményének adatait használom fel, ahol megtalálhatók a Határőrség Országos Parancsnokság fennmaradt okmányai.² Két esetben az Állambiztonsági Levéltárban található anyagokat is szerepeltetek – ÁBTL jelzéssel. Egy korábbi cikkemben³ feldolgoztam a határőrségnél 1950–51-ben lezajlott elbocsátásokat, de az nem csak a tiszti állományt érintette, illetve most a távolabbi hatásokat, viszonyokat is vizsgálom. A tisztek helyzete tulajdonképpen mindig komoly politikai kérdés. Különösen az volt a Rákosi-korszakban, amikor a hivatalos propaganda⁴ állandóan a külső imperialista támadás veszélyéről és a belső ellenségről beszélt,⁵ és elvileg az ezek elleni felkészülés (külső háború vagy belső

¹ A rendszerváltás után a határőrség tiszti, valamint teljes létszámának és struktúrájának vizsgálatát Ritecz György végezte el „Az illegális migráció és az EU csatlakozás hatása a magyar határőrizetre” című tanulmányában. Határőrségi Tanulmányok, 2003/1. különszám.

² A parancsnokság dokumentumai a MNL OL HOP-XIX-B-10 nyilvántartási számon kutathatók.

³ Fórizs Sándor: A Honvéd Határőrség hivatásos állományának eltávolítása az ÁVH Határőrség szervezetéből. Hadtudomány, 2021/2., 107–117. http://real.mtak.hu/133974/1/107-117_Forizs-Sandor_2021-2.pdf (Letöltés időpontja: 2023. 04. 25.)

⁴ Deák József: A Belügyi Szemle és az ideológiai háború a helsinki konferenciáig, 1953–1975. In: Parádi József (szerk.): Ünnepi tanulmányok Gáspár László 65. születésnapja tiszteletére. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2015, 57–70. <https://docplayer.hu/25930349-G-a-s-p-a-r-l-a-s-z-l-o.html> (Letöltés időpontja: 2023. 04. 25.)

⁵ József Deák: The Psychological Struggle between East and West as Reflected in the Interior Review up to the European Safety and Cooperation Conference (1953–1975). Prague Papers on the History of International Relations, Vol. 11, Issue 1. Charles University, Prague, 2015. <https://www.infona.pl/resource/bwmeta1.element.desklight-6128fd44-6089-4128-a818-163b10700980/content/partDownload/cd887ae5-bb79-34dd-afa9-12669216081e> (Letöltés időpontja: 2023. 04. 25.)

lázadás) az állam hivatalosan hirdetett egyik fő biztonsági törekvése volt. Mindezek miként csapódtak le a határőrség tiszti állománya esetében? Mennyiben lehet ezeket a szólamokat, megvalósulásukat valójában kimutatni? Ezt kívántam vizsgálni a levéltári dokumentumok alapján. Írásomban nem foglalkozom az 1956. októberi–novemberi eseményekkel, csupán annyiban, amennyiben azok a tisztek későbbi helyzetére hatással voltak.⁶

Az 1950–1958-as időszak nem bizonyult egy homogén történelmi szakasznak a szervezet életében, hanem apró részekre darabolt, az országos politika pillanatnyi céljai állandó ingadozásainak, éles változásainak kitett szerencsétlen időszak lett. Ezt mutatja a határőrség helyének folyamatos változása az államigazgatás rendszerében.

1949. december 31-ig a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségében mint Honvéd Határőrség működött. A minisztertanács 4.353/1949/268. M.T. számú rendelete 1950. január 1-jétől a Honvéd Határőrséget a honvédségtől az Államvédelmi Hatósághoz helyezte, névlegesen a minisztertanács, valójában közvetlenül Rákosi Mátyás és a pártvezetés alárendeltségébe. Az ÁVH első vezetője Péter Gábor államvédelmi altábornagy lett (1953. januárban letartóztatták), és rajta keresztül érvényesült Rákosi Mátyásnak a szervezetre gyakorolt közvetlen irányító szerepe. Az időszakot a fegyveres erők, a határőrség létszámának indokolatlan mértékű felfejlesztése jellemezte – a szükséges anyagi háttér és minőség biztosítása nélkül.

A határőrség történetének egy következő szakasza – 1953. július és 1955. április között – már a Belügyminisztérium alárendeltségében egybeesett egy új politikai periódussal az ország életében. Modellváltási kísérlet történt a politikai vezetésen belül, mely kihatott a biztonsági szervekre is. Az első Nagy Imre-kormány működése 1953. július 4. és 1955. április 18. között reformkísérletekkel zajlott. Gerő Ernő lett a miniszterelnök-helyettes és az új belügyminiszter. Az eseményeket Sztálin halála (1953. március 5.) és temetése (1953. március 11.) után a Szovjetunióban lezajló változások indukálták.

A határőrségen belül a politika módosulásának hatásai átszervezésekkel és a korábbi szigorítások részbeni visszavonásával jelentkeztek. A korábbi felbruttósított szervezetnél a tiszti létszám csökkentésére, elbocsátásokra, leszerelésekre került sor 1953-ban és 1956-ban. Rákosi Mátyás visszakapaszkodása a hatalomba, majd végleges leváltása 1956. július 18-án zárja ezt a periódust.

És máris az 1956. októberi eseményeknél vagyunk, amelyek teljesen váratlanul és alapjaiban rázták meg a határőrséget. A november 4-ei szovjet beavatkozást követően az új kormány, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány alárendeltségében dr. Münnich Ferenc, a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere (1956. november 16-tól) jogkörébe került a határőrség egészen 1957. március 1-jéig, amikor az a Belügyminisztériumhoz került vissza. Figyelemre méltó változások hét év alatt, nem beszélve a szakmai-politikai elvárások folyamatos módosulásáról.

⁶ A kérdésben lásd Főrizs Sándor: A határőrség és a határőrizet újjászervezése 1956. november 4-ét követően. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): A hadtudománytól a rendszertudományig – társadalmi kihívások a nemzeti összetartozás évében. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XXII. kötet, 2020, 111–126. <http://pecshor.hu/periodika/XXII/forizs.pdf> (Letöltés időpontja: 2023. 04. 25.)

Megnézhetjük ugyanezt az időszakot a határőrség országos parancsnokai szempontjából is. Ki tudta képviselni és miként a szervezet és az ott szolgálatot teljesítő tisztek érdekeit? A határőrség országos parancsnokságát 1946. márciusban állították fel. Az első parancsnoka Pálffy György (eredeti neve Oesterreicher György, parancsnok 1946–1948 között) volt, aki a törzsparancsnokával (a szervezet törzsfőnöke, azaz második számú vezetője), Németh Dezső ezredessel a koncepciós perek áldozata lett, 1949. októberben kivégezték őket.

Az 1949. májusi díszszemlén a határőrség díszalakulatát már az új parancsnok, Szalvai Mihály⁷ vezette (parancsnok 1948. február 16. és 1949. december 31. között). 1950-ben, a szervezet ÁVH-hoz kerülését követően Kajli József államvédelmi ezredes lett a parancsnok (1950. január 1-jétől október 24-ig⁸), majd Piros László államvédelmi vezérőrnagy volt a határőrség és belső karhatalom parancsnoka 1953-ig, amikor belügyminiszter-helyettesi, majd belügyminiszteri munkakörbe került.

Időközben az ÁVH beleolvadt a Belügyminisztériumba. „*A Minisztertanács 1953. július 17-i ülésén hatálytalanította a Minisztertanács 4353/1949. (268) sz. rendeletét és 500/6/1953. sz. határozatával elrendelte az ÁVH, mint önálló szerv megszüntetését és a BM-mel történő összevonását.*”⁹ Mivel mindez titkos (500-as) határozattal történt, nem kis zavart keltett a szervezeten belül is – zavaró volt, hogy formailag megtartották a rendfokozatok „áv.h.” megnevezését, a jelzéseket és a jelvényeket.

Piros után Valencsák János ezredes (1953–1956) vette át a vezetést, majd Szalva János¹⁰ ezredes lett a következő országos parancsnok (1956–1957). Őt Gyurkó Lajos honvéd vezérőrnagy váltotta 1957 augusztusában (1957–1960). „*A MT 3338/1957.Mt sz. határozatával Gyurkó Lajos vezérőrnagyot kinevezte a Belügyminisztérium Határőrség parancsnokává egyben felmentette a HM kiképzési csoportfőnöki beosztása alól.*”¹¹

Tehát a vizsgált 1958-ig terjedő időszak bővelkedett parancsnokokban, 1950–1958 között öt személy töltötte be ezt a beosztást, ezért stabil, koncepciózus irányításról nyilvánvalóan szó sem lehetett. Erre a nyolcéves időszakra esett a határőrség átszervezése a honvédségtől az ÁVH-hoz, a határőrség megerősítése 1953-ig, az ezt követő létszámcsökkenés az országos politikai modellváltási kísérlettel egy időben, és az ÁVH papírforma szerinti megszűnésével, beolvadásával a Belügyminisztériumba, az 1956-os események, rendszerváltási kísérlet, a novemberi szovjet beavatkozás, az új politikai helyzet stabilizálása 1957–1958 során. Nézzük meg, hogy mindezek miként hatottak a tiszti állományra.

Természetesen az egyszerű, alacsony beosztású tiszteket, őrs- és szakaszparancsnokokat alapvetően a mindennapi nehézségek befolyásolták. Helyzetük közel sem volt rózsás. A napi munka messze meghaladta a nyolc órát. A központi koncepció szerint az őrsi laktanyákat

⁷ A Magyar életrajzi lexikon 1000–1990 a nevét a fenti formában adja meg, de a különböző irodalmak felváltva „i” és „y” írásmódot is alkalmaznak neve használatánál. 1955. november 21-én hunyt el, az 1956-os eseményeket már nem élte meg.

⁸ ÁBTL-4.2-050/1950.ÁVH.V.biz./1 – Az ÁVH vezetőjének 023. sz. parancsa. 1950. október 24. Kajli József áv. ezds. és Beszédes Antal áv. alez. beosztásból történő felmentése.

⁹ Baráth Magdolna: Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban. Betekintő, 2010/3., 2. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_3_barath.pdf (Letöltés időpontja: 2023. 04. 25.)

¹⁰ Szalva János 1950 decemberétől szolgált a határőrségnél. 1953. júliustól törzsfőnök, 1956. augusztus 1-jétől országos parancsnok 1957 júniusáig, amikor ismételt törzsfőnök lett (akkori elnevezéssel törzsparancsnok). 1958 májusától a zalaegerszegi, majd a csornai határőrkerület parancsnoka, 1963 júliusától pedig a Belügyminisztériumban dolgozott.

¹¹ MNL OL HOP XIX- B-10 1957. év 1. sz. doboz I/1. tárgykör, 1. folyószám. „A határőrség országos parancsnokának 0053. sz. parancsa.” 1957. 08. 12. „Fontosabb határőrizeti intézkedések gyűjteménye. 1950–1957.”

a településektől messze, tanyáknak építették, nem volt elegendő lakás, sok volt a távollét a családtól, a vezénylések. Az illetmény nem ellensúlyozta a helyzetet, a feleségek gyakran nem tudtak dolgozni a távolságok miatt. A túlhajtott szakmai követelmények, az államhatár hézagmentes lezárásának elvárása – ami egyébként is lehetetlen volt – razziákban, rendkívüli eseményekben csapódott le, megkeserítve az emberek életét.

ÁTADÁS AZ ÁLLAMVÉDELMI HATÓSÁGNAK, A HELYZET 1956. OKTÓBERIG

Az állományban 1950. január 1-jén – tehát az átvétel napján – 481 fő tiszt teljesített szolgálatot a régi Honvéd Határőrségnél. Közülük 351 fő volt olyan, aki már a Horthy-hadseregben is szolgált, és 130 fő 1945 után lett tisztnek kinevezve. Ez lényeges szempontnak bizonyult, mert az előbbi kategóriára a vezetés nem tartott igényt.

Az elbocsátások az országos parancsnoksággal kezdődtek: „*A Parancsnokságról eltávolítottunk 23 vezetőt, 37 beosztottat. Az alakulatoktól Déli és Nyugati viszonylatban 27 vezetőt, 37 beosztottat, egyéb viszonylatban 24 vezetőt, 21 beosztottat.*”¹² Az országos parancsnokságon le lett váltva az összes régi horthysta osztályvezető, ezek helyére 17 fő került az ÁVH központjából, akik viszont határőrizeti területen még nem dolgoztak és szakmailag teljesen tájékozatlanok voltak, helyismerettel nem rendelkeztek.

1951. február 1-jéig eltávolítottak a szervezetből 218 fő tisztet, a megmaradt régi, összesen 175 fő viszonylag alacsony beosztásokban dolgozott.

1951. márciusban már ténylegesen 997 tiszt szolgált a határőrségnél, közülük 844 fő volt párttag – tükrözve az új követelményeket. A határőrség tisztí létszáma 516 fővel növekedett 12 hónap alatt. Az egy év alatt lezajlott elbocsátásokat is pótolni kellett, ezek szerint 1951. februárig 734 új ember került tisztí beosztásba. Természetesen az ilyen méretű létszám-emelésnek ára volt, kimondottan a minőség terén. A tisztek katonai iskolai végzettsége az alábbiak szerint alakult:

- 3 hónapnál rövidebb tanfolyam: 131 fő;
- 3–6 hónapos tanfolyam: 423 fő;
- 6 hónapnál hosszabb tanfolyam: 211 fő;
- semmilyen katonai iskolája sincs: 232 fő.¹³

A nagy tisztigényt több tényező is okozta. Megszüntették a korábbi rendszert, ahol hivatásos tiszthelyettesek voltak az őrsparancsnokok. Persze elgondolkodtató, hogy a kis létszámú őrsőkön – amelyeken 20 sorkatona teljesített szolgálatot, például a későbbi terminológiával baráti viszonylatnak nevezett Aggteleken – miért ne maradhatott volna tiszthelyettes, vagy az

¹² MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 9. sz. doboz II/2., II/3., II/5., II/6., II/9. tárgykör, 1. folyószám. „Jelentés a Határőrség és Belső Karhatalom káderhelyzetéről. 1951. III. 5.-én.”

¹³ A határőrök képzésére vonatkozó adatokat érdemes összevetni a korabeli rendvédelmi szervek állományának képzésével. Ehhez lásd Czene-Polgár Viktória: „Az intellektuális munkaerő arányszámát emeljük” – Tudásmenedzsment a második világháború utáni rendvédelmi szerveknél. In: Czene-Polgár Viktória – Zsámbokiné Ficskovszky Ágnes (szerk.): Innováció, elektronizáció, tudásmenedzsment. Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, 2018, 59–69. https://rtk.uni-nke.hu/document/rtk-uni-nke-hu/Innovacio_elektronizacio_tudasmenedzsment_2018_vegl.pdf; Czene-Polgár Viktória: „A dolgozó nép hazájának védőkarja.” Rendőrképzés 1945 és 1948 között. In: Szekér Nóra et al. (szerk.): Utak a Teleki térről. Esszék és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2018, 61–68. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RetorkiKonyvek_034/?pg=0&layout=s (Letöltések időpontja: 2023. 04. 25.)

alapkiképzéseken a szakaszparancsnokok stb. Az átszervezéssel párhuzamosan megszüntették a hivatásos tiszthelyettesi állományt, jelentősen növelve a tisztek leterheltségét. Az őrsökön két-három tiszti beosztást létesítettek, új alegységeket szerveztek, a vezetési szinteket eggyel növelték, az eredeti 14 zászlóalj fölött kerületparancsnokságokat hoztak létre. Mindezek szerint a tisztek száma 107%-kal nőtt, lényegében megduplázódott. Ezt az eredményt csak a rövidített idejű tisztképzés felfuttatásával és jelentős számú tiszthelyettes előléptetésével lehetett elérni. Az új állománytábla szerint még ekkor is 416 fő volt a tiszthiány a határőrségnél, vagyis közel annyi, amennyi a teljes határvadász tiszti létszám volt az átvételkor.

1950 és 1956 októbere között a határőrség reménytelen versenyt futott a megnövelt állománytábla beosztásainak betöltése érdekében. A levéltárban található egy dosszié¹⁴ az 1958-as évből, mely tartalmaz egy elemzést az ebben az időszakban végrehajtott tiszti leszerelésekről. Ebből az adatbázisból világosan kitűnik, hogy nem sikerült megbízhatóan stabilizálni a tiszti állomány létszámát. A folyamatos pótlások ellenére a tiszthiány állandó probléma maradt.

A parancsnokság fejrészét viselő, kétpéldányos dokumentum 42 oldalon 814 nevet szerepeltet azokról, akik a határőrségnél hivatásos tisztként szolgáltak, de még az 1956. októberi események előtt leszereltek, az akkor történtek tehát nem befolyásolták a döntésüket. A nevek mellett szerepel a távozás éve és oka. A távozás jelzései: elbocsátás, fegyelmi út, létszámcsökkentés, saját kérésre. 1950–56 között saját kérelemre 25 fő szerelt le. Fegyelmi úton jelzéssel 61 fő szerepel a listán.

Leszereltek évek szerint (814 név):

- 1950: 8 fő, nyilván nem teljes az adat;
- 1951: 88 fő;
- 1952: 126 fő;
- 1953: 96 fő;
- 1954: 241 fő (121 fő létszámcsökkentéssel);
- 1955: 96 fő;
- 1956: 159 fő (52 fő létszámcsökkentéssel).

Az 1950-es évre feltüntetett 8 fő csak annyiban felelhet meg az eseményeknek, amennyiben nem tartoznak az év politikai okokból eltávolított tisztjeihez, hiszen egy korábban említett anyagból¹⁵ tudjuk, hogy akkor 218 tisztet szereltek le. Ezek szerint a vizsgált hat évben legalább 1032 tiszt kieséséről van szó, akiknek a minőségi pótlása nyilvánvalóan lehetetlennek bizonyult, hiszen ez a teljes állomány 80–90%-át képezte. Még hozzátehetjük, hogy a politikai okok miatt eltávolítottak esetében gyakran nem ismerték el a korábbi munkaviszonyt, ebből kifolyólag nehézségek merültek fel a nyugdíjuk megszerzésénél. A levéltár jó néhány benyújtott kérelmet tartalmaz ebben a témában. A 814 fő esetében a korábbi beosztások és rendfokozatok szerint a leszereltek között volt 27 fő százados, ez akkor igen magas rendfokozatnak számított, zászlóaljparancsnokok, alosztályvezetők viselték. Tíz fő őrnagy, ami kerületparancsnoki, országos parancsnokság osztályvezetői szint. Érdemes megnézni az eltávozók beosztását:

- őrsparancsnok: 112 fő;
- politikai tiszt, többnyire őrs vagy század politikai helyettes: 148 fő;

¹⁴ MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör, 17. folyószám. „Névjegyzék az 1956. október 23.-a előtt leszerelt tisztekről.” 1958. 10. 18.

¹⁵ MNL OL HOP XIX-B-10 1951. év 9. sz. doboz II/2., II/3., II/5., II/6., II/9. tárgykör, 1. folyószám. „Jelentés a Határőrség és Belső Karhatalom káderhelyzetéről. 1951. III. 5.-én.”

- zászlóaljparancsnok: 17 fő;
- forgalomellenőrző pont parancsnok: 15 fő;
- századparancsnok: 12 fő.

A korábbi túlméretezett határőrségi fejlesztést most leépítés követte. A lista szerint 1954. novemberben öt nap alatt 121 fő, 1956. januárban három nap alatt 52 fő távozott létszámcsökkentés miatt. Az 1956-os adat egyben azt is mutatja, a határőrség vezetésének semmiféle információja nem volt a későbbi októberi társadalmi robbanással kapcsolatban, még az esetleges előszelét sem érzékelték.¹⁶ Annak ellenére sem, hogy a szervezet saját felderítő- és elhárító részlegekkel rendelkezett minden szinten, egészen az országos parancsnokságig. Ellenkező esetben nem a tisztek leszerelése, hanem a várható problémákra történő felkészülés lett volna az elsődleges tevékenység.

A BELÜGYMINISZTER 16. SZÁMÚ PARANCSA

Az új belügyminiszter 1957. május 12-én adta ki 16. sz. parancsát¹⁷ „Szigorún titkos! Különösen fontos! Csak vezetőknek!” jelzéssel. A parancs fejrésze nem tartalmazza a dokumentum kiadásának tárgyát, célját, mint az általában lenni szokott. A második bekezdésben szerepel a cél és az ok. Az állomány egy részét nem tekintik politikailag megbízhatónak, illetve az elmúlt hónapok gyors szervezetépítésénél sok embert vettek fel biztonsági ellenőrzés nélkül. 1956 novembere után a határőrség részére egymást követően két állománytábla készült, és az országos parancsnokság ceruzája a javaslatlételkor igen vastagon fogott.

„A Belügyminisztériumban csakis olyan beosztottak dolgozhatnak, akik szilárdan képviselik a Párt és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány politikáját, hogy a BM. mint politikailag egységes, összeforrott szerv mindenkor, minden körülmények között képes legyen megoldani a rábízott feladatokat.”¹⁸ Világos fogalmazás, a politikai vezetés nyilvánvalóan elégedetlen a szervezet helyzetével, személyi összetételével. Az októberi események után már eltelt fél év, a helyzet megszilárdult annyira, hogy lehet foglalkozni ezzel a kérdéssel.

„Az ellenforradalmi események során a személyi állomány egy bizonyos része megingott, kommunistához nem méltó magatartásával, az ellenforradalomhoz való alkalmazkodásával alkalmatlanná vált belügyi szolgálatra. Visszakerültek a Belügyminisztérium állományába olyan személyek is, akiket korábban politikai, vagy erkölcsi megbízhatatlanságuk miatt leszereltek. A BM. egyes szerveinél a létszámot a meghatározott kereten felül emelték, s ezért a mostani létszám rendezésnél ezeknél a szerveknél jelentős felesleg mutatkozik. A fenti célok elérése érdekében szükségessé vált az egész személyi állomány felülvizsgálása, s az apparátus csökkentése.”¹⁹

A létszámcsökkentés végrehajtásának határidejét június 15-ben jelölték meg, ami nyilvánvalóan betarthatatlanul szűk időkeret volt. Az egész szervezetet egyéneként kellett átvizsgálni, és javaslatot tenni a minisztérium számára. A személyzeti munka ténylegesen csak 1958 első félévében zárult le. A belügy 10 szervezeténél állítottak fel bizottságot,

¹⁶ Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata. A vasfüggöny története. Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 2012, 17–25.

¹⁷ ÁBTL-4.2-6-200/1661957/1. „A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 16. számú parancsa. Budapest, 1957. május 12-én.”

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

a határőrség parancsnokságán öt fővel. A parancs szerint a maradó tiszteket június 30-ig okmányilag véglegesíteni kellett. Július 10-ig az állományt fel kellett esketni, az eskü szövegét a személyzeti osztály dolgozta ki. A személy szerinti javaslatlételnél a pártszervezet, a személyzeti szervek és a helyi vezető véleménye volt a meghatározó. A felterjesztett javaslatokról miniszterhelyettesi bizottság döntött véglegesen.

„A létszámcsökkentésnél az alábbi főbb szempontokat kell figyelembe venni” – írja a szöveg. A 12 követelménynek talán egy pontja mentes a politikai jellegű megközelítéstől, amikor meghatározzák, kikről lehet szó: „11./ akik szakmai munkájukat hanyagul, nem megfelelően végzik.”

Valamennyi szempont felsorolása nélkül megemlítek hármat. A 12. pont mutatja az akkor kialakult helyzet rendkívüliségét.

„1./ akik tevőlegesen részt vettek az ellenforradalomban,

2./ akik meggyőződésből valamilyen formában segítették az ellenforradalom sikerét, ellenforradalmi elemeket felfegyvereztek, tájékoztatást nyújtottak, embereket kiszolgáltattak, letartóztatásuk során államtitkokat árultak el, vagy olyan vallomást tettek, hogy ezzel másokat üldözésnek tettek ki, akik az üldözöttek részére – a rendelkezésükre álló eszközök ellenére is – megtagadták a segítséget,

12./ akiknek közeli hozzátartozójuk /szülő, testvér/ disszidált és azt nem jelentették.”²⁰

Az elbocsátást nem kellett indokolni, kivéve, ha az fegyelmi okokból történt. A többi esetben létszámcsökkentésre lehetett hivatkozni. Felmondási és egyéb járandóságokat egy érvényben lévő miniszterhelyettesi utasítás szerint fizettek, a fegyelmi úton történt elbocsátás esetén nem járt ilyen juttatás.

Figyelemre méltó az okmány utolsó mondata: „baráti, rokoni kapcsolatok az elbocsátásra kerülők kiválogatásánál ne érvényesüljenek”.²¹ A parancsot a belügyminiszter írta alá.

A TISZTI ÁLLOMÁNY ÖSSZETÉTELÉBEN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOK AZ 1956-OS ESEMÉNYEKET KÖVETŐEN

Már 1956. novemberben és decemberben megkezdődött a tiszti állomány tömeges leszerelése saját kérelemre. A másik nagy eltávozó csoportba azok tartoztak, akiket a vezetés úgynevezett „kompromittálódott magatartás” miatt távolított el. A belügyminiszter 16-os számú, előbb említett parancsa szabályozta a leszerelések rendjét, a további szolgálatban maradás feltételeit. A távozók esetében külön mérlegelték a tartalékos rendfokozat megadását, illetve a korábban kapott kitüntetések meghagyását vagy visszavonását.

A személyzeti munka jelentőségét és nagyságrendjét 1956. decemberben még nem ismerték fel a miniszteri és a határőrségi országos vezetésben. Januárban az nagy nehézséggel indult, „mert az ellenforradalom alatt a tiszti és tsz. tts-i (továbbszolgáló tiszthelyettesi) állomány minden személyi anyaga, valamint a tiszti állomány összetételére vonatkozó nyilvántartások, jelentések stb. meg lettek semmisítve a névmutató lapok kivételével”.²²

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör, 1. folyószám. „Munkaterv” határőrség országos parancsnokság személyügyi osztály. 1958. jan. 1-től júl. 30-ig (1958. 01. 08.).

1957. január 1-jével megszüntették az országos parancsnokság „Káderosztályát”, ami a feladatok nagyságrendjét nézve teljesen érthetetlen döntésnek bizonyult, helyette a szervezési osztályon személyügyi alosztályt állítottak fel, majd 1957. júniusban személyügyi osztályt hoztak létre. Ennek a szervezetnek kellett a személyzeti munka meglehetősen bonyolult feladatait ellátni, az elbocsátásokat, a saját kérelemre történő leszereléseket, az új felvételeket. Olyan speciális feladatok is felmerültek, mint a tartalékos állományba helyezés; a rendfokozatok és kitüntetések visszavonása, illetve odaítélése; a megüresedett beosztások feltöltése; beiskolázás; áthelyezés-állománymozgatás a határország szervezetén belül; nyugdíjügyek; kártérítések és segélyek megítélése a sebesültek esetében; mindezekhez felterjesztések, parancsok készítése és levelezés az érintettekkel.

A „politikai vonal” nyilvánvalóan elsőbbséget élvezett. A határország főparancsnokságán (ezt a megnevezést alkalmazza a parancs) február elsejével nevezték ki az állományt, összesen 31 főt.²³ A parancsnokság többi dolgozóját 1957. július 1-jei hatállyal a beosztásukban megerősítették, összesen 205 név szerepel a listán,²⁴ közöttük több polgári dolgozó, illetve tiszthelyettes, a vezető beosztások nem szerepelnek a kimutatásban. Eddigre a nem kívánt személyeket már eltávolították.

Még az 1958-as évre is elhúzódott az 1956-os esztendő hatása a tiszti állomány ügyeinek rendezésében. Ezt mutatja a határország országos parancsnokság személyügyi osztályának éves munkaterve.²⁵ Az ebben az okmányban feltüntetett feladatok több érdekes kérdésre is rávilágítanak:

- Magas volt azoknak a személyeknek a száma, akiket biztonsági ellenőrzés nélkül vettek fel 1956. november 4-ét követően, nyilvánvalóan a sok eltávozott helyére, ezek ellenőrzését 1958-ban lehetett végrehajtani.
- A „kompromittálódott”, azaz valamilyen szempontból kifogásolt magatartást tanúsított tisztek ügyének lezárása, javaslatétel elbocsátásra vagy a beosztásban történő meghagyásra – itt a szoros új határidő 1958. február 15. volt. Persze kérdéses, mit dolgoztak eddig azok, akiket ekkor kívántak leszerelni.
- Felülvizsgálni az elbocsátásukat sérelmezők ügyét, a 16. sz. belügyminiszteri parancs alapján eltávolítottak, de visszatérni szándékozók helyzetének megoldása.
- Az október végén megsemmisített káderanyagok pótlása. 1956. október 23. után biztonsági okokból megsemmisítették a személyzeti anyagokat. Nyilvánvalóan az ilyen jellegű munka nem nélkülözhetette az irodai nyilvántartást.

A Belügyminisztérium kollégiuma számára 1958. augusztus 30-i dátummal készült beszámolójelentés²⁶ tételesen áttekintette a határország tiszti állománya személyzeti helyzetét, problémáit. Az anyaghoz kék ceruzával a végére írta valaki: „1959 III. 17. Pol. Biz. ülés”, „határország helyzete 4. pont elfogadta”.²⁷ Ezt az okmányt tekintem a tisztek esetében

²³ MNL OL HOP XIX-B-10 1957. év 2. sz. doboz I/2. tárgykör, 1. folyószám. „Személyzeti parancsok. A határország országos parancsnokának 071. sz. parancsa.” 1957. április 8.

²⁴ MNL OL HOP XIX-B-10 1957. év 2. sz. doboz I/2. tárgykör, 1. folyószám. „Személyzeti parancsok. A határország országos parancsnokának 00167. sz. parancsa.” 1957. szeptember 10.

²⁵ Uo.

²⁶ MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör, 2. folyószám. „Belügyminisztérium Határország Országos Parancsnokság” fejrész. „Jelentés”. Tollaal hozzáírva „Kollégiumi”. „A BM. Határország tiszti állományának összetételéről, helyzetéről, javaslatok.” 1958. 08. 30.

²⁷ Uo.

leginkább mérvadónak, hiszen időben viszonylag távolabb vagyunk az eseményektől, így lehetőség nyílt egy átfogó értékelésre.

A határőrség rendszeresített tiszti létszáma ekkor 1661 fő volt, a ténylegesen meglévő 1549 fővel a hiány 6%-os, ami nem mondható jelentősnek. Természetesen minden vezetői beosztást betöltöttek. Hiány az őrsök és a szakaszparancsnokok szintjén volt, azaz ott, ahol a legtöbb a tennivaló. „Az elmúlt időszakban igen magas volt a tiszti leszerelések száma”,²⁸ állapítja meg a jelentés, „1956. október és 1958. augusztus 1. között 677 fő, az áll. 43%-a cserélődött le.”²⁹

Az „ellenforradalom” alatti magatartásért 190 fő (köztük 17 fő tisztt, aki „hazaárulást követett el”, azaz külföldre szökött, valamint 6 fő tisztt, akiket bíróság elé állítottak); hanyag munkáért, erkölcstelen magatartásért 227 fő; saját kérelmére 235 fő tisztt lett leszerelve. Az októberi események során 6 tisztt halt meg – 2 politikai helyettes, 1 felde-rítőtisztt, 2 őrsparancsnok és 1 határügyi tisztt. Áthelyezve a BM más szerveihez, illetve nyugállományba ment 25 fő.

A hiányok pótlására 1958. augusztus 1-ig 467 főt vettek fel, közülük 215 főt a HM-karhatalomtól, 195 főt a BM-karhatalomtól és más BM-szervektől, 37 főt a pártapparátusból és a polgári életből. A két utóbbi kategóriából felvettek közül sokan semmilyen katonai vagy határőr szakmai felkészültséggel nem rendelkeztek, és ez az első időszakban kétségessé tette a munkájuk eredményességét; 16 főt visszavettek, akiket igazságtalanul bocsátottak el a 16-os miniszteri parancs alapján, továbbszolgáló tiszthelyettesből 44 főt tisztnak léptettek elő.

A nagy hiány pótlására felvettek esetében csak a politikai megbízhatóságot vizsgálták, így bekerültek alacsonyan képzettek és betegek is, az idézett anyag szerint csapatszolgálatra csak szükségszerűen volt alkalmas 139 fő, az állomány 8%-a.

A kimutatás szerint a tiszti állomány felhígult, csak 32% volt munkásszármazású. A munkásszármazás erőltetése az akkori időszak örök problémája volt a párttagság kérdésével együtt. A politikai vezetés ezt a megoldást varázsszerként, biztonsági feltételként kezelte, de az 1956-os eseményeknél ennek létjogosultsága nem bizonyosodott be.

A vezető beosztású tisztek 60%-a volt munkásszármazású, viszont alacsony volt az általános műveltségi szintjük. A vezetői beosztást betöltők 54%-a, a törzstisztek (középvezetés) 63%-a csak 8 általánossal rendelkezett. A vezető beosztásban lévők zöme a Szovjetunióban végzett másfél éves iskolát, a beosztott tisztek 12%-a nem végzett katonai iskolát, ami a határőrség esetében jelentős problémának bizonyult, hiszen egy katonai szervezetnél kellett tevékenykedni. Nem volt speciális határőr iskolája a tisztek közül 305 főnek, akiket újonnan vettek fel. Zömük a honvédségtől került át, és mint jól felkészített katonák, ezt a hátrányt hamar ledolgozták. A tisztek 93%-a volt párttag, a vezető beosztásokban mindenki.

Az egész határőrségi szervezeten belül a tisztek 57%-a új beosztásba került 1956. október és 1958. augusztus között. Lényegében kicserélődött a beosztások betöltése.

Stabilnak gondolt mutatók, szempontok dőltek meg. Az „ellenforradalmi magatartásért” 6 tiszttet távolítottak el, akik a Szovjetunióban végeztek, és a Sztálin Akadémián végzetek 80%-a szerelt le az októberi eseményeket követően. „A Sztálin Akadémia 3. éves végzett hallgatói és a Zrínyi Akadémia hallgatói 80%-a az ellenforradalom alatt megingott, és saját kérelmére leszerelt.”³⁰

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ MNL OL HOP XIX-B-10 1958. év 11. sz. doboz II/1-9. tárgykör, 3. folyószám. 1958. 07. 10.

A tiszti pótlás másik forrásaként a sorállományból a 3 éves fegyvernemi tiszti iskolára válogattak ki sorkatonákat, az első 44 fő 1958. január 2-án kezdte tanulmányait. Ez az intézkedés nyilvánvalóan csak hosszabb távon jelentett segítséget a tiszthiány csökkentésében. A válogatás szempontjai, sorrendje ez volt: politikai megbízhatóság, rátermettség, egészségügyi alkalmasság, érettségi iskolai végzettség, önkéntesség.

Az összefoglaló jelentések külön értéklik a vezető beosztásokat betöltött tisztek 56-os tevékenységét. „Az ellenforradalom miatti magatartás miatt 19 fő vezető beosztásút kellett elbocsátani”,³¹ öt kerületparancsnokot, hat kerület törzsparancsnokot, három politikai osztályvezetőt, négy parancsnoksági osztályvezetőt, az elbocsájtottak 42%-a a Szovjetunióban végzett. A jelentés külön nehezményezi, hogy „[s]aját kérelmére távozhattott NA volt horthysta tiszt, aki egyik hangadója volt az ellenforradalomnak”. „TK szds. (százados) egyik hangadó, apósa részt vett Sziklai Sándor et. meggyilkolásában.”³²

Az értékelés szerint nem vizsgálták ki következetesen a vezető beosztásúak tevékenységét, a 2. kerület (Csorna) törzsparancsnokát a Szovjetunióba vezényelték 4 éves iskolára, majd el kellett bocsátani, a 8. kerület (Orosháza) törzsparancsnokát, aki az „ellenforradalmi tanács” aktív szervezője és vezetője volt, háromhavi végkielégítéssel szerelték le.

Statisztika a beosztott tiszti állományról

1957. novemberből rendelkezésünkre áll egy jelentés³³ statisztikai kimutatásokkal, amelyet az új országos parancsnok, Gyurkó tábornok írt alá. Eddigre rendeződtek a nyilvántartások, így az adatokat megbízhatónak tekinthetjük.

1957. novemberben a rendszeresített tiszti létszám 1650 fő volt, ebből a ténylegesen meglévő létszám 1545 fő, ebből 42 fő iskolára vezényelve, a hiány 105 fő, vagyis 147 üres beosztás volt (hiány + iskolások).

A tisztek szociális származás szerinti megoszlása:

- munkás: 932 fő, 60,5%;
- paraszt: 350 fő, 22,7%;
- értelmiségi: 10 fő, 0,6%;
- egyéb: 255 fő, 16,2%.

A tiszti állományból 1381 fő párttag (89,4%) – már az „új” MSZMP tagja –, 164 fő pártnonkívüli (10,6%) volt.

A beosztott tisztek polgári iskolai végzettsége:

- 6 általános: 324 fő, 21,0%;
- 8 általános: 1043 fő, 67,5%;
- gimnáziumi érettségi vagy technikum: 162 fő, 10,5%;
- egyetemet végzett: 16 fő, 1%.

A levelező oktatásban tanulók 1957-ben nem folytatták a tanulmányokat a zűrzavaros helyzet és az átszervezések következtében. A legénységi állományban (értsd a sorkatonák

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ MNL OL HOP XIX-B-10 1957. év 8. sz. doboz I/4-6. tárgykör, 37. folyószám. „Jelentés a BM. Határőrség Káder Osztályának 1957. évi munkájáról.” 1957. 11. 30.

között) kb. ötször annyi a gimnáziumot végzettek aránya, mint a tisztek között, és ez a tény rendkívül zavarta a csúcsvezetést.

A beosztott tisztek életkor szerinti megoszlása:

- 21–25 év között: 130 fő, 8,6%;
- 25–35 között: 1246 fő, 80,6%;
- 35–40 között: 108 fő, 6,9%;
- 40–45 között: 33 fő, 2,1%;
- 45 fölött: 28 fő, 1,8%.

Az adatokból kiolvasható, hogy a beosztott tisztek 90%-a 35 évesnél fiatalabb volt.

1957-ben 152 tiszt ellen folyt különböző okok miatt ügyészi eljárás, 12 esetben vádat emeltek, a többit parancsnoki fenytítésre utalták.

A korábbi szigorításokat követően a tisztek körében – alapvetően az őrsökön – valóságos gazdálkodási láz terjedt el, amely ugyan nem tetszett az országos vezetésnek, ugyanakkor sokat javított családjuk anyagi helyzetén. A központi felmérés szerint 123 tiszt és tovább-szolgáló tiszthelyettes bérelt 1–6 hold földet, hizlalt 3–6 disznót eladás céljából, kihasználva az évben bekövetkezett laza ellenőrzéseket.

A kormánynak természetesen szüksége volt a tisztii állomány támogatására, és ezt az 1957. november 7-ei ünnepségen a határőrség tagjainak adott kitüntetések, elismerések is mutatják.

Tisztek kormányzati elismerése:

- 33 fő kormánykitüntetést,
- 213 fő „Közbiztonsági érem arany fokozata” elismerést,
- 195 fő „Munkás-Paraszt Hatalomért” emlékérmét kapott.

ZÁRÓGONDOLATOK

Egy katonai szervezet tisztii állományának felépítése és megtartása szempontjából a határőrség történetének 1950–1958 közötti időszaka meghatározó tanulságokat szolgáltat. Természetesen a személyzeti munkát döntően az állam politikai szempontjai, elvárásai határozták meg.³⁴ Ez az érintett időszakban több alkalommal is élesen változott, bizonytalanná, kiegyensúlyozatlanná téve a tisztekkel kapcsolatos eljárásokat. Alapvető törekvés volt a régi tisztek, a Horthy-hadseregben szolgáltak eltávolítása, valamint a beosztások munkás- és parasztszármazású fiatalokkal történő feltöltése. Leszerelték azokat a tiszt-helyettesből 1945 után előléptetett katonákat is, akik a háború alatt vagy azt megelőzően a határőrségnél szolgáltak. Az intézkedéseket nem a személyek egyéni elbírálása, hanem keretszempontok alapján hajtották végre, kirúgva nagy tapasztalatokkal rendelkezőket, akik hasznosak lehetnek volna a szervezet szempontjából és feltehetően valójában nem jelentettek politikai veszélyt. Az újonnan beemeltek felkészültsége, iskolai végzettsége, katonai-szakmai tapasztalatai lényegében a nulláról indultak. Szociális származási szempontok alapján történt kiválogatásuk bevétele a későbbi kritikus helyzetekben kérdésesen igazolódott.³⁵

³⁴ A létszám és a struktúra vonatkozásában a politikai – a szakmai mellett – szempontok érvényesülése a rendszerváltás után is megmaradt, lásd Ritecz György: Határőrizet a rendszerváltástól napjainkig. In: Pósn László et al. (szerk.): *Őrzők, vigyázzatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 2017, 642–673.

³⁵ Sallai János: *A magyar rendészet története. Rendőrség Tudományos Tanácsa, Budapest, 2019, 136–144.*

A vizsgált nyolc év adatai azt mutatják, hogy különböző, többnyire anyagi okok és a munkakörülmények miatt a tisztí állomány lemorzsolódása olyan magas volt, hogy a folyamatos pótlási kényszer akadályozta a minőségi felkészítést. Az 1956-os eseményeket követően a hivatalos adatok szerint 1956. október és 1958. augusztus 1. között 677 fő, az akkori tisztí állomány 43%-a cserélődött le. Ennek a számnak a nagyságrendje akkor mond igazán valamit, ha látjuk, hogy 1951. január 1-jén összesen 481 fő tiszt teljesített szolgálatot a határőrségnél, és 1950–1956. október között folyamatosan legalább 1032 fő tiszt hagyta el a szervezetet valamilyen ok miatt. A tisztí állományban bekövetkezett veszteséget 1950. januártól 1958. augusztusig a feltalált okmányok alapján 1709 főben számoltam, ami lényegében a személyzeti munka, a személyzeti politika csődjének tekinthető. Az állomány helyzetének stabilizálódására csupán a hatvanas évek elején került sor.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baráth Magdolna: *Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban*. Betekintő, 2010/3. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_3_barath.pdf
- Czene-Polgár Viktória: „A dolgozó nép hazájának védőkarja.” *Rendőrképzés 1945 és 1948 között*. In: Székér Nóra – Kávássy János – Nagymihály Zoltán (szerk.): *Utak a Teleki térről*. Esszék és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2018, 61–68. https://library.hungaricana.hu/hu/view/RetorkiKonyvek_034/?pg=0&layout=s
- Czene-Polgár Viktória: „Az intellektuális munkaerő arányszámát emeljük” – *Tudásmenedzsment a második világháború utáni rendvédelmi szerveknél*. In: Czene-Polgár Viktória – Zsámbokiné Ficskovszky Ágnes (szerk.): *Innováció, elektronizáció, tudásmenedzsment*. Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, 2018, 59–69. https://rtk.uni-nke.hu/document/rtk-uni-nke-hu/Innovacio_elektronizacio_tudasmenedzsment_2018_vegl.pdf
- Deák József: *A Belügyi Szemle és az ideológiai háború a helsinki konferenciáig, 1953–1975*. In: Parádi József (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Gáspár László 65. születésnapja tiszteletére*. Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2015, 57–70. <https://docplayer.hu/25930349-G-a-s-p-a-r-l-a-s-z-l-o.html>
- Deák József: *The Psychological Struggle between East and West as Reflected in the Interior Review up to the European Safety and Cooperation Conference (1953–1975)*. Prague Papers on the History of International Relations, Vol. 11, Issue 1. Charles University, Prague, 2015. <https://www.infona.pl/resource/bwmeta1.element.desklight-6128fd44-6089-4128-a818-163b10700980/content/partDownload/cd887ae5-bb79-34dd-afa9-12669216081e>
- Főrizs Sándor: *A határőrség és a határőrizet újjászervezése 1956. november 4-ét követően*. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *A hadtudománytól a rendészettudományig – társadalmi kihívások a nemzeti összetartozás évében*. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XXII. kötet, 2020, 111–126. <http://pecshor.hu/periodika/XXII/forizs.pdf>
- Főrizs Sándor: *A Honvéd Határőrség hivatásos állományának eltávolítása az ÁVH Határőrség szervezetéből*. Hadtudomány, 2021/2., 107–117. http://real.mtak.hu/133974/1/107-117_Forizs-Sandor_2021-2.pdf; DOI: 10.17047/HADTUD.2021.31.2.107
- Ritecz György: *Az illegális migráció és az EU csatlakozás hatása a magyar határőrizetre*. Határőrségi Tanulmányok, 2003/1. különszám.
- Ritecz György: *Határőrizet a rendszerváltástól napjainkig*. In: Pósan László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János (szerk.): *Örök, vigyázzatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2017, 642–673.